

Utviklingshemming blant innsatte i norske fengsler – fengselsbetjentenes kompetanse?

Nora Johannessen

Gjennom tidene har det dukket opp flere historier i mediene og i forskning om mennesker med kjent og ukjent utviklingshemming, som har ført til vansker og konsekvenser i møte med rettssystemet. Gjennom min masteroppgave har jeg gjennomført kvalitative intervjuer på Teams med fengselsbetjenter som tar bacheloråret med temaet utviklingshemming blant innsatte. Spørsmålene har omhandlet deres kunnskap og erfaring med innsatte som har utviklingshemming eller kognitive evner tilsvarende dette nivået.

Kriminalomsorgens høyskole- og utdanningscenter publiserte i 2020 en deskriptiv undersøkelse av hvordan ulike etater jobber med å oppdage utviklingshemming blant innsatte i norske fengsler og på hvilken måte det tilrettelegges for dem (Friestad et al, 2020). I denne undersøkelsen beskrives det at dette området i lengre tid har vært lite prioritert og informantene uttrykte et behov for kunnskap om utviklingshemming (Friestad et al, 2020).

Søndenaa (et al, 2008) gjennomførte en studie i norske fengsler hvor det ble utredet 143 innsatte og det ble oppdaget at blant disse innsatte hadde ca 10 % kognitive evner tilsvarende utviklingshemming. En prevalens på 10 % blant innsatte populasjonen er en signifikant andel, særlig tatt i betraktning at man beregner en prevalens på 1–2 % for utviklingshemming i Norge. Slike studier antyder at mennesker med reduserte kognitive evner er overrepresentert som både mistenkte og tiltalte i det norske rettssystemet (NAKU, 2022).

Kriteriene for å ha utviklingshemming er å ha IQ under 70, og utfordringer med adaptive ferdigheter som fremtrer under utviklingsperioden (før 18 år) (NAKU, 2022). Kognitive evner eller intelligens omhandler flere områder og de fleste av oss er helt gjennomsnittlige. Intelligens kan beskrives som evnen til å bruke tidligere læring til nye situasjoner, vurdere og agere meningsfullt i ulike situasjoner, tenke rasjonelt og tilpasse seg miljøet. Begrepet kognitivt omfatter begreper som læring, språk, hukommelse, psykomotorisk tempo, bevissthet og eksekutive funksjoner (Lorentzen, 2008). Mennesker som

av ulike grunner har reduserte kognitive evner strever gjerne med tenkning, persepsjon, problemløsning, konsentrasjon og læring. Å ha utviklingshemming kan være utfordrende i møte med rettssystemet og soning. Risikoen for falske tilståelser kan også øke. Flere studier tyder også på en høy tilbakefallsrate blant innsatte med denne diagnosen. En amerikansk pastor, Robert Perske, dokumenterte over 100 falske tilståelser i USA av mennesker med utviklingshemming som senere ble frikjent (Søndenaa, 2016). Saken om Fritz Moen er en av Norges mest kjente justismord. Han beskrives som kognitivt svak og var døv. Selv med døvetolk virket det som han noen ganger ikke forsto helt det som ble sagt. Han sonet 18,5 år for to drap før han ble frikjent (NOU, 2007 :7). Et nyere eksempel på at det kan være utfordrende å ha utviklingshemming i møte med straffegjennomføring er en sak fra Bergen fengsel. Der ble en mann med utviklingshemming satt i isolasjon uten at det var fattet vedtak om slik isolasjon. Søsteren hans sørget for at straffesaken hans ble tatt opp på nytt og saken resulterte i kortere soning og bekreftelse på krenkelse av menneskerettighetskonvensjonen (Jacobsen, 2021).

Mennesker med utviklingshemming vil ofte ha vansker med å forstå årsaker og sammenhenger (Dahl, 2023; NAKU, 2021). Det er vanlig å maskere at man ikke forstår og har behov for støtte. Mange vil forsøke å virke mer kompetente enn det de er (Parsons & Sherwood, 2016). Mange kan kjenne at utviklingshemming er en vanskelig diagnose å forholde seg til (Garrels, 2023).

Det vil gjerne være vanskeligere for innsatte med utviklingshemming og tilpasse seg normer og regler i fengselet noe som kan føre til at soningen blir vanskeligere og mer risikabel. Det vil ofte være en forhøyet risiko for å bli manipulert av andre (Søndenaa, 2023). Det kan være vanskelig å regulere egne følelser og forstå alt som blir sagt. Basert på denne informasjonen virker det som innsatte med utviklingshemming vil ha behov for særskilt tilrettelegging og oppfølging under soning. Ifølge Myrvang & Envik (2023) vil tidlig identifisering være viktig for å sikre at rettigheter og rettssikkerhet ivaretas. Dette utløser et behov for kunnskap hos ansatte i kriminalomsorgen.

Hvordan forstår fengselsbetjentene utviklingshemming?

Fengselsbetjentene ble spurt om hvordan de forstår diagnosen utviklingshemming. De fleste betjentene beskrev begrenset utvikling og vansker med å forstå verden rundt seg. De beskrev ulike grader av vansker og at man gjerne har vansker med å forstå enkelte ting.

En av fengselsbetjentene beskriver det slik:

«Utviklingshemming, da har du mindre kvaliteter på det funksjonelle. Det kan være både fysisk og eventuelt en hjerneskade og lignende»
(Johannessen, 2024, s.26).

Deltager 5 synes det er et vanskelig spørsmål å svare på

«men jeg tenker at det er så lenge du har fysiske eller psykiske skjevutviklinger, som gjør at du skiller deg fra befolkningen generelt og kanskje

har spesielle behov knyttet til hverdagen» (Johannessen, 2024, s. 24).

Soningsdyktighet

Fengselsbetjenter lurar noen ganger på om enkelte innsatte er soningsdyktige. Dette begrunnes med at de blir godt kjent med den innsatte og ser at vedkommende har store kognitive, psykiske eller fysiske vansker.

Sitat fra en fengselsbetjent

«Og det er ikke få ganger jeg har tenkt at dette mennesket skulle jo ikke vært i fengsel. Vi tenker at dette mennesket skulle vært et helt annet sted.

Men vi er ikke fagfolk på helse»

(Johannessen, 2024, s. 28).

En av fengselsbetjentene beskriver at hen ofte møter en innsatt som hen er bekymret for kan ha kognitive evner tilsvarende utviklingshemming. Dette grunnet lav fungering i hverdagen.

«Men jeg møter i større grad folk som jeg har lurt på om det er noe. Vet ikke hvor ofte jeg vil si, men en gang eller to i året kanskje... At man møter noen, men jeg vet jo heller ikke hvor lista ligger... Men at man møter noen som man lurar på om han er soningsdyktig. For det er jo absolutt innsatte som vi møter og diskuterer det. Oss imellom, på vaktrom eller med kollegaer. At jeg merker at han sliter en del med det og ikke får med seg det jeg sier. Eller at han oppfører seg på en måte som gjør at vi setter spørsmålsteget om han burde ha vært her. Men det skjer jo heller ikke veldig ofte. Men det skjer jo».

(Johannessen, 2024, s. 28).

En annen fengselsbetjent beskriver at hen har møtt flere innsatte med lav fungering.

«Jeg opplever på en måte at enkelte innsatte har levd et liv, gjerne, før de kommer inn til meg. Ikke alle tilfeller, men noen hvor jeg får en følelse av at de har falt mellom to stoler gjennom et helt liv eller kanskje fra barnehage- og skolealder til ... Gått litt utenfor veien og ... Og kanskje mistet mye naturlig læring og omsorg. Det kan slå ut på forskjellige måter i hverdagen. Så begynner man å lure på om det er noe annet der. Noen har så lav fungeringsevne at de så vidt er soningsdyktige på papiret. Det er et ganske stort spekter i fengsel».
(Johannessen, 2024, s. 28).

Tilrettelegging

Alle betjentene beskriver at de er opptatt av å tilrettelegge når de ser at den innsatte strever. De lager handlingsplan om de ser behov for det og tilpasser måten de snakker til den innsatte. En av deltagerne beskriver at i fengselet hen jobber har alle innsatte en whiteboard-tavle med behov og tiltak.

En betjent beskriver tiltak for en innsatt. «ekstra tid til enkle oppgaver. Man må aldri si komme tilbake straks, for det betyr maks 15 minutter. Du må enten si jeg vet ikke når jeg kommer tilbake, eller så må du gi ham et spesifikt tidspunkt, eller et cirka, du kan ikke bare si straks. Og hvis han venter mer enn 15 minutter så får han meltdown».

En annen fengselsbetjent kommer med et eksempel på en innsatt hen møtte med utviklingshemming

«Han var en ganske stor og sterk fyr. Men med en lettere psykisk utviklingshemming. Jeg vet ikke om den var lett eller moderat eller hvor alvorlig den

var i det hele tatt. Men han hadde en psykisk utviklingshemming. Men han ble en del misbrukt av andre innsatte. For å utagere eller være voldelig...

Han hadde lettere for å bli... han skjønnte det ikke helt... Han ble en del utnyttet av andre. Det var jo vanskelig i starten. For da var det vanskelig å finne ut om han bare blir fortalt ... Eller bare gjør ting. Han sitter jo i fengsel, så det er også en god mulighet for det. Vi vet jo ikke. Men der fikk vi jo lagt inn noen tiltak. Vi hadde noen ekstra samtaler. Og så flyttet vi han til en litt roligere boenhet. Med en del voksne og litt roligere innsatte. Ikke at han nødvendigvis trivdes så mye, for han var ganske ung. Men vi prøvde å legge inn noen tiltak for å få han vekk fra grupper, som vi fant ut av at utnyttet han. Og fikk han til å gjøre ting for seg. Ting som vi fikk inntrykk av at han ikke så konsekvensene av på samme måte som andre. Jeg kan ikke noe om det, men han forsto ikke nødvendigvis helt konsekvensene av handlingene sine. Og hadde ikke så mye forståelse for at folk prøvde å lure ham heller. Det er jo litt vanskelig, eller trist å jobbe med. Man har lyst til å hjelpe ham, men man kan jo ikke bare isolere ham» (Johannessen, 2024, s. 29).

Ønsker mer kunnskap

Flere av betjentene beskriver et ønske og behov for mer kunnskap.

Det uttrykkes slik:

«Jeg vil jo si at jeg ikke har lært så mye om det, jeg skulle gjerne lært mer. For jeg føler at erfaringsmessig møter vi en del innsatte som jeg ikke vet om er

utviklingshemmet. Men som vi snakker litt om at vi tror at kanskje de er det. Så da får man litt sånn følelse av at her vet ikke jeg nok, på en måte... Jeg møter ganske sjelden noen som jeg vet har det» (Johannessen, 2024, s.

En annen betjent uttrykker og beskriver manglende kunnskap og forståelse:

«Jeg kan si at det mangler kunnskap og forståelse. Kunnskap, kanskje, om enkle grep, og det er noe som jeg eller andre som jeg jobber sammen har jo ønsket oss. Det skulle man hatt, en sånn crash course i what to do and what not to do, hvis du har en utviklingshemming eller en spesifikk diagnose på andre ting».

Fengselsbetjentene ble spurt om hva slags konsekvenser det kan få om utviklingshemming hos en innsatt ikke blir kjent for de ansatte rundt dem. Flere svarer at straffegjennomføringen kan bli tøffere enn det er tiltenkt. Det kan også føre til flere konflikter og konfrontasjoner fordi de ansatte ikke forstår den innsatte. Deltakerne forteller også at innsatte med utviklingshemming kan være mer sårbare overfor utnyttelse og manipulasjon fra andre innsatte.

Mulige utfordringer beskrives slik:

«Jeg tenker at oppdager man ikke, og vedkommende sier det ikke selv. Så risikerer du å få et vesentlig dårligere opphold i hvert fall, enn man hadde håpet. Du er kanskje ikke i stand til å benytte tilbudene, forstå systemet, forstå rutiner, hvordan ting henger sammen».

Møter utviklingshemmede oftere i fengsel enn andre steder

En av betjentene forteller at hen oftere møter noen med utviklingshemming i fengsel, enn utenfor fengsel. Men de fleste forteller også at de sjelden møter innsatte de vet har utviklingshemming. Det er oftere at de møter noen de lurer på om har det, fordi de har ulike vansker som fengselsbetjentene legger merke til. Noe av grunnen til dette kan være at innsatte maskerer, er udiagnostisert eller ikke ser noen grunn til å informere ansatte om diagnosen sin.

En annen betjent beskriver at en del innsatte maskerer utfordringene sine for å virke «normale».

«For noen er såpass vant til å... Jeg vil ikke si at noen aktivt kanskje, skjuler diagnosene sine, men de har vært vant til å leve på en måte som gjør at andre ikke oppdager det. Da må man nesten bli kjent med dem for å kunne klare å sette fingeren på noe»

Det kan av flere ulike grunner være innsatte med utviklingshemming som soner uten at de ansatte rundt er klar over at de har denne diagnosen. Det kan også være at noen som jobber i fengselet er klar over at en innsatt har utviklingshemming og ikke deler denne informasjonen med alle som jobber med den innsatte.

Deltager tre om deling av informasjon mellom ulike etater:

«fordi helseavdelingen deler ikke de samme opplysninger med oss. Med mindre det er et fritak for dette». (Johannessen, 2024, s.

Oppsummert

Det er flere grunner til at fengselsbetjenter begynner å stille spørsmål ved om en innsatt har kognitiv fungering tilsvarende utviklingshemming. Fengselsbetjentene nevner lese- og skrivevansker, atferdsvansker, vansker med grunnleggende matematikk og utfordrende atferd. Fengselsbetjentene beskriver at de vurderer hvor mye innsatte forstår av samtaler og rutiner. Dette vurderes ut ifra respons i samtaler og situasjoner, samt hvordan innsatte er i samspill med andre. Flere av fengselsbetjentene forteller at de kan få mistanke om utviklingshemming allerede ved første møte, men at det er vanskelig å være helt sikker. Det er vanskelig å være sikker på grunnen til at den innsatte har utfordringer. Å ha det tungt psykisk kan også påvirke hvordan vi svarer og oppfører oss i samspill med andre, og det å sone er en tøff situasjon å være i. For mange er det en livskrise og fengslene er veldig forskjellige. Ved soning i høysikkerhet er man mye alene på egen celle, noe som kan forverre fungering og psykisk helse (Bostad, 2022).

Fengselsbetjentene forteller at det har vært flere episoder hvor de har diskutert seg imellom om en innsatt er soningsdyktig. En innsatt som ikke er soningsdyktig, vil ha alvorlige fysiske eller psykiske lidelser. Dette baseres på vurdering fra en uavhengig lege og/eller psykolog. En straffedømt som blir definert som soningsudyktig skal ha utsatt straff, straffegjennomføring i tvungen omsorg, tvungent psykisk helsevern eller annen alternativ straff (Husby & Storvik, 2023). Graden

av vansker vil styre om en innsatt som har utviklingshemming er soningsdyktig.

Fengselsbetjentene beskriver at å møte innsatte med reduserte kognitive evner kan være utfordrende. Det er vanskelig å vite hvor mye den innsatte forstår, hvilke tiltak den trenger og hva årsaken til vanskene er. De har beskrevet at innsatte med slike utfordringer ofte krever ekstra tålmodighet, forståelse og tilrettelegging.

Referanser

- Bostad, K, T. (02.09.2022). Flere innsatte sliter med psykiske lidelser. Oslo universitetssykehus. Flere innsatte sliter med psykiske lidelser – Oslo universitetssykehus HF (oslo-universitetssykehus.no)
- Friestad, C., Johnsen, B. Storvik, L, B. Søndena, E. (2020). Innsatte med utviklingshemming-en deskriptiv undersøkelse av ulike etaters arbeid med identifikasjon og tilrettelegging. Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter-KRUS, Lillestrøm. <https://krus.brage.unit.no/krus-xmlui/bitstream/handle/11250/2657071/Innsatte+med+utviklingshemming.pdf?sequence=>
- Søndena, E., Rasmussen, K. Palmstierna, T. & Nøttestad, J. (2008). The prevalence and nature of intellectual disability in norwegian prisons. Journal of intellectual disability research, 52(12), 1129-1137. <https://doi-org.ezproxy.uio.no/10.1111/j.1365-2788.2008.01072.x>
- Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemming (NAKU) (2021) «Kriminalitet: Forskning» [nettdokument]. Trondheim: NAKU (sist faglig oppdatert 13. september 2022, lest 6. mai 2024). Tilgjengelig fra <https://naku.no/kunnskapsbanken/kriminalitet-forskningkonvensjon-om-rettighetene-til-mennesker-med-nedsatt-funksjonsevne.pdf> (regjeringen.no)
- Lorentzen, E. (2008.01.17). Psykisk utviklingshemming – hvordan stilles diagnosen?. Tidsskrift for den norske legeforening. Psykisk utviklingshemning – hvordan stilles diagnosen? | Tidsskrift for Den norske legeforening (tidsskriftet.no)
- Kronikk: Hva kan vi lære av «Making a murderer»? Dahl, N, C. (2023). Skyldig? Funksjonshemmedes møte med strafferettspleien. Universitetsforlaget. NOU 2007: 7 – regjeringen.no
- Jacobsen, H, M. (2021.18.05). Norsk strafferettspleie er ikke rustet til å forhindre justismord. Rett24. Norsk strafferettspleie er ikke rustet til å forhindre justismord – Rett24

